

ОКСАНА ОЖИГОВА
ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА В УКРАЇНІ: МОВНИЙ АСПЕКТ

У своїй мові ми часто вживаємо слово «культура», коли говоримо про культуру мови, культуру поведінки, культуру взаємин. Науковці-біологи послуговуються термінами «зернова культура», «рання культура». Археологи вживають термін «культура палеоліту», історики — «культура феодального устрою». У школі діти опановують «музичну та фізичну культуру», усі ж ми є «споживачами», реципієнтами масової культури. Тож багатозначне це слово — *культура*.

Словник сучасної української мови в 11-ти томах кодифікує такі значення слова *культура*: «1. Сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії // Рівень розвитку суспільства у певну епоху; 2. Освіченість, вихованість; 3. Рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарства або розумової діяльності; 4. *спец.* Розведення, вирощування якої-небудь рослини, культивування».

Однак розвиток мови — процес динамічний: із часом з'являються нові значення, семантичні відтінки. Так, останнім часом активними є словосполучення на зразок «комерційна культура», «масова культура», де слово *культура* набуває значення «вид мистецтва, що характеризується примітивізмом, спрощеністю художніх засобів»; мета такої «культури» — не духовне збагачення реципієнтів, а матеріальний зиск його авторів. Отже, в словосполученні «масова культура» спостерігаємо виникнення негативної конотації.

Нового значення набуває ця лексема і в словосполученні «політична культура». Політологічні словники дають таке визначення терміна *політична культура*: «рівень і характер політичних знань, оцінок та дій громадян, а також зміст і якість соціальних цінностей, традицій та норм, що регулюють політичні відносини» (Краткий словарь современных понятий и терминов. — М., 1995. — С. 218). Якщо ми говоримо про політичну культуру громадського діяча, то в цьому випадку йдеться не так про «освіченість, вихованість» політика, як про «характер його поведінки».

Цікаво спостерігати за політичною культурою, яка в Україні тільки зароджується. «Політика, — зазначає Я. Міллер в «Енциклопедії політичних наук», — це процес, в якому група людей, чії погляди або інтереси на першому етапі різняться, приймає колективне рішення стосовно її згуртування». Тому джерело політичної дії — це конфлікт, відмінність поглядів стосовно мети, способів її досягнення. Як стверджують фахівці, в ситуаціях, коли урядовці спроможні порозумітися, потреби в політиці не виникає. Політика — це мистецтво можливостей досягти консенсусу в ситуації протистояння сторін, які мають різні погляди. Результатом недолугої політики стає силове протистояння. Отже, що вищий рівень політичної майстерності (політичної культури) політика, то результативнішою для суспільства є його робота.

Політична культура публічної особи, як правило, базується на особистих знаннях та досвіді. Однак у цьому сенсі можемо говорити як про культуру, так і про безкультур'я людини: політична культура — це, як ми зазначили вище, насамперед «поведінка, діяльність, звички» (принагідно зауважимо, що в сучасному українському політикумі є такі постаті, які позиціонують себе як епатажний тип, якому дозволено говорити й робити все без огляду на моральні принципи). Коли йдеться про політичну культуру сучасного політика, то насамперед маємо на увазі спосіб, лінію його поведінки, а вже потім співвідносимо його дії із загальноприйнятими законами «позитивне-негативне».

Зрозуміло, що політична культура окремої особи (і політика зокрема) є частиною глобальної культури тієї країни, в якій він реалізує свої можливості. В конкретній країні формуються принципи загальнонаціональних матеріальних та духовних цінностей, зокрема й політичних. З огляду на те, що розвиток української політичної культури є досить фрагментарним, часто зорієнтованим на інші національні (та політичні) культури, на сьогодні ми не можемо говорити про сформовану в нашій країні систему політичних культурних цінностей. Саме тому в умовах зародження політичної еліти варто говорити про

основи формування політичної культури, а в її межах — культури мовної.

Активний процес демократизації нашого суспільства суттєво вплинув на розвиток політичної риторики в Україні. Які риторичні прийоми характеризують мовну культуру українського політика початку XXI століття?

На перший план виходить така ознака мови сучасних політиків, як її афористичність. Політик виводить власні дефініції політичних законів, творить нову політичну фразеологію з єдиною метою — вплинути на свідомість освіченого слухача і закарбувати певну фразу (думку) в масовій свідомості на тривалий час: *Насправді конфлікт в Україні тільки один: між владою і народом. Розбрат вносить у суспільство влада* (В. Ющенко про внутрішній суспільно-політичний конфлікт; медіацентр «Кандидат», 4 липня 2004); *Нам треба на науково-політичному рівні говорити про цементування України, цементування нації* (В. Литвин про необхідність залучення вчених до розробки проекту політреформи; «Українські новини», 29 квітня 2004); *Я переконаний у необхідності зупинити соціальні експерименти над людьми — ніяких реформ заради реформ* (А. Кінах, коментарі щодо необґрунтованого реформування; передвиборча програма, 22 липня 2004); *В українській політиці починається епоха сюрреалізму — дивних, непередбачуваних союзів і абсурдних компромісів* (Ю. Тимошенко про об'єднання політичних сил; «Ліга», 16 квітня 2004); *На політичному Олімпі святих нема. Політика нікого не робила кращими, вона всіх робила тільки гіршими, тому що вона жорстка і часто безпринципна. І, повірте, я не ідеалізую нікого з кандидатів, в тому числі і Януковича»* (С. Тигіпко про ставлення до кандидатури Віктора Януковича; «Главред», 29 квітня 2004).

Звертаються сучасні риторичні й до вже відомих афоризмів, наприклад: *Говорять, якщо людина в 20 років не співчуває опозиції, то вона не має серця, а якщо в 40 років співчуває опозиції — то не має розуму* (В. Янукович про ставлення молоді до опозиції; «Українські Новини», 12 грудня 2003). Так мовець апелює до культурного досвіду слухача й орієнтує його на безапеляційність висловленої думки (і не тільки цієї), яка вже пройшла випробування в часі. Результат такої комунікативної дії спрямований на покращення іміджу політика.

Саме з цієї причини з'являються в монологах українських публічних осіб біблійні сюжети та персонажі: *Це нагадує мені притчу про те, як Мойсей 40 років водив народ по пустелі, обіцяючи Землю обітовану. Тільки тут Мойсей водить народ по Землі обітованій, яка перетворюється в пустелю. Треба Мойсея змінювати — й усе стане, як слід* (О. Мороз про стан АПК в Україні; «Українські новини», 20 серпня 2004); *Всі розмови про вступ України в ЄС це фантастика... Обговорювати цю тему сьогодні — все одно, що пояснювати сутність завітів того чи іншого апостола. Користі від цього мало* (О. Мороз про можливість вступу України до Європейського Союзу; «Газета.Ru», 17 травня 2004).

Сучасні політики нечасто звертаються у своїй мові до народної фразеології — на нашу думку, з двох причин: незнання самим політиком народної мудрості та орієнтування на аудиторію, яка не знайома зі спадщиною минулого. У тих випадках, коли політик таки звертається до фразеологічних зворотів, останні використовуються з метою зневажити політичного опонента: *Не вчіть яблуню, як родити яблука. Краще відженіть від неї свиней* (В. Ющенко про відсутність чесного уряду; «Кореспондент», 31 березня 2004). Тобто можемо говорити про таку негативну тенденцію у сучасному політичному дискурсі, як відсутність національного мовомислення, національного мовного колориту в публічній промові, орієнтованість на «чуже» і тільки «нове» у своїх виступах. Народна мовна скарбниця використовується переважно із негативною конотацією, що підсвідомо негативізує ставлення слухача до історичних мовних надбань.

Натомість сучасні політичні риторичні уводять у свою мову відомі в народі анекдоти, подеколи із неочікуваною інтерпретацією: *Головне не перемога, а участь... Не наздожену — так хоч зігріюся* (Л. Кучма про принципи участі в передвиборчих перегонках; газета «Факты и комментарии», 6 серпня 2004); *Влада може піти на будь-які крайні заходи, і це зрозуміло: у страху великі очі і маленька голова* (О. Мороз про можливість відставки Кучми і дострокові президентські вибори в серпні; «Українські новини», 26 лютого 2004).

Прагматичний зміст таких текстів — виявлення неповаги до опонента.

Особливістю політичних промов є порушення звичних логічних зв'язків у реченні, неочікуваність фіналу: *Я погоджуся брати участь у виборах, тільки якщо шибениця буде альтернативою* (В. Литвин про свою участь у виборах Президента 2004; «Главред», 10 червня 2004); *Я як добре поінформований оптиміст можу сказати: буде гірше, ніж передбачаємо* (В. Литвин про руйнування парламентаризму; «Українська правда», 13 січня 2004); *Поступаються місцями інвалідам, громадянам похилого віку та вагітним у громадському транспорті. Між нашими блоками йдуть переговори про висунення спільного кандидата та про об'єднання програм...* (Ю. Тимошенко про можливість поступитися місцем В. Ющенку на майбутніх президентських виборах; «Українська правда», 12 листопада 2003). Такі висловлювання вигідно вирізняють оратора з-поміж інших публічних осіб, засвідчують вищу сходинку ораторського мистецтва.

Спостерігаємо в сучасних риторів і давно відомий прийом сатиричного зображення візаві: *Якщо Леонід Данилович і далі буде розриватися так між посадами президента і прем'єра, в результаті він може просто сісти на шпагат, що в його віці може скінчитися важкими тілесними ушкодженнями, політичними, зрозуміло* (Ю. Тимошенко про брак політичної визначеності Президента Л. Кучми; «Свобода». 26 червня 2004); *Коли їхали в цей регіон, напевно, повинні були якимось поміряти температуру... Панікують усі ті, хто сьогодні займається політикою і хоче гострі відчуття мати; вони не розуміють, як до цього буде ставитись український народ, тому, напевно, треба заапастися памперсами і не займатися політикою* (В. Янукович про зрив з'їзду блоку «Наша Україна» в Донецьку; «Українські новини», 1 листопада 2003). У цьому випадку політик підсвідомо апелює до менш освічених верств населення, для яких такі образи є зрозумілими і запам'ятовуються краще, — вони викликають бажання повторити ці вислови в колі друзів, знайомих, тому триваліший період здатні «нагадувати» про автора яскравого мовного образу.

Мова сучасних політиків рясно пересипана метафорами. Одним із провідних є образ дороги: *Участь політичної сили у якому-небудь проекті з цією владою — це квиток в один кінець* (В. Ющенко про участь Соціалістичної і Комуністичної партій у підготовці спільного з Президентом Леонідом Кучмою проекту змін до Конституції; «Українські новини», 28 серпня 2003); *Чи не краще нам збудувати, образно кажучи, Брюссель десь у Донецьку чи Львові, аніж їхати до цієї європейської столиці у вагоні третього класу?... Словом, мусимо мати європейський стандарт у себе вдома* (В. Янукович про необхідність підвищення рівня життя громадян України до європейського; «Свобода», 3 травня 2004). Популярною є також метафора із семою 'змагання': *Наші відносини з Євросоюзом нагадують мені кориду. Професійніш тореадор з червоним полотнищем стоїть, а Україна — молодий бичок — бігає. А стріли ж летять! І вже живого місця немає* (Л. Кучма про стосунки України з Європейським Союзом; прес-конференція Президента, 28 квітня 2004); *Ми не будемо робити ніяких фальстартів: коли ми пройдемо цей процес, робота буде поставлена в рамках українського законодавства, і будуть сформовані всі передвиборні структури* (В. Янукович про висунення його єдиним кандидатом на президентських виборах; «Ліга», 15 квітня 2004). Експресивний зміст висловлювання увиразнюється, набуває додаткового емоційного відтінку завдяки «прихованому порівнянню» із хворобою: *На жаль, ті, хто завжди кричав про демократію, що систему влади треба змінювати, виявилися, перепрошую, імпотентами* (Л. Кучма про голосування представників опозиції проти внесення поправок до Конституції; «Українські Новини», 16 квітня 2004); *У Конституції чітко написано: Президент не може обиратися на другий термін поспіль. Кому не зрозуміло, треба йти до лікаря, а не до юриста* (О. Мороз про балотування Кучми на третій термін; «Громадське радіо», 10 жовтня 2003). Виразно негативною конотацією позначений і контекст із реалізацією асоціативного образу продажності: *Можна і через це переступити, але, думаю, в політиці вистачить сумління не переступити через Конституцію. Конституція — це не дівка, якою можна поторгувати на майдані. Але ті політики, які говорять про це, ладні свою матір вивести на торжище заради того, щоб вдовольнити свої амбіції. Цього не буде* (В. Литвин критикує

депутатів більшості Верховної Ради, які наполягають на переголосуванні змін до Конституції; ICTV, 18 квітня 2004).

Давно відомо, що політика — це мистецтво можновладців приховувати від широких мас справжню сутність речей. Слова політика — інструмент, за допомогою якого це мистецтво може стати або шедевром, або елементом ширужитку. Якось Шарль де Голль сказав такі слова: «Політик аж так не вірить своїм словам, що завжди дивується, коли інші розуміють його буквально». Тож вчімося бачити за кожним словом політика не тільки те, що він хотів сказати, але й те, що він мав на увазі, коли говорив.